

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.76

DOI п <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/5>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ДОМІРНОСТІ (ПРОПОРЦІЙНОСТІ) ПРИ ОБМЕЖЕННІ ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF EFFICIENT (PROPORTIONALITY) IN RESTRICTING THE EXERCISE OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF AN INDIVIDUAL IN THE PROCESS OF OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Породько В.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України

Стаття містить науково-практичний аналіз реалізації принципу домірності (пропорційності) при тимчасовому обмеженні здійснення особистих немайнових прав фізичної особи в ході провадження оперативно-розшукової діяльності уповноваженими суб'єктами, у тому числі оперативними підрозділами Служби безпеки України. В ній визначено, що обмеження конституційних прав на недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, таємницю особистого і сімейного життя допускаються виключно за умов, встановлених законом, за наявності легітимної мети та з дотриманням принципу верховенства права.

Особлива увага приділяється дослідженню юридичних підстав та умов правомірності втручання в особисту сферу особи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. Проаналізовано положення Конституції України, практику Конституційного Суду України, приписи Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також стандарти Європейського суду з прав людини щодо допустимих меж втручання в особисте життя. Обґрунтовано, що реалізація принципу пропорційності потребує наявності тісного зв'язку між метою втручання та засобами її досягнення, а також мінімізації обсягу обмеження з урахуванням балансу між публічним інтересом та правами особи.

Підкреслено обов'язок оперативних підрозділів щодо обґрунтування неможливості одержання відповідної інформації менш обтяжливими для прав людини способами. Наголошено на необхідності суворого дотримання процесуального порядку отримання судового дозволу, з урахуванням виключного характеру правообмежувальних заходів. Автором акцентується увага на важливості дотримання гарантій захисту інформації про особисте життя фізичної особи, зокрема обов'язок знищення даних, що не містять ознак протиправної діяльності. Виокремлено наявні прогалини у нормативно-правовому регулюванні, серед яких – відсутність повідомлення особи про втручання в її особисте життя після завершення правообмежувальних заходів, застосування підзаконних актів замість закону для врегулювання порядку доступу до інформації приватного характеру, а також проблему невідповідності масштабів втручання фактичним результатам.

У підсумку зроблено висновок про те, що ефективна реалізація принципу домірності в оперативно-розшуковій діяльності виступає запорукою забезпечення конституційних прав особи, легітимності обмежувальних заходів та підвищення правової визначеності у сфері захисту прав людини в умовах діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, домірність, пропорційність, особисті немайнові права, обмеження прав людини, конституційні гарантії, правова визначеність, правомірність втручання, верховенство права.

The article contains a scientific and practical analysis of the implementation of the principle of efficiency (proportionality) in case of temporary restriction of the exercise of personal non-property rights of an individual in the course of conducting operational and search activities by authorized entities, including operational units of the Security Service of Ukraine. It stipulates that the restriction of constitutional rights to the integrity of housing, the secret of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence, the secret of personal and family life is allowed exclusively under the conditions established by law, in the presence of a legitimate purpose and in compliance with the rule of law.

Particular attention is paid to the study of legal grounds and conditions of legitimacy of interference in the personal sphere of the person in the implementation of operational search activity. The provisions of the Constitution of Ukraine, the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the provisions of the Law of Ukraine «On Operational Investigation Activities», as well as standards of the European Court of Human Rights on acceptable limits of interference in personal life are analyzed. It is substantiated that the implementation of the principle of proportionality requires a close link between the purpose of intervention and the means of achieving it, as well as minimizing the amount of restriction, taking into account the balance between public interest and the rights of the person.

The obligation of operational units to substantiate the impossibility of obtaining relevant information in less burdensome ways to human rights is emphasized. The need for strict compliance with the procedural procedure for obtaining a judicial permit, taking into account the exclusive nature of legal measures, is emphasized. The author emphasizes the importance of compliance with the guarantees of information about the personal life of an individual, in particular the obligation to destroy data that does not contain signs of illegal activity. There are existing gaps in regulatory regulation, including the lack of a person notification of interference with his or her personal life after completion of legal measures, the application of by-laws instead of the law to regulate the order of access to information of private nature, as well as the problem of inconsistency of the extent.

As a result, it was concluded that the effective implementation of the principle of efficiency in operational search activity is the key to ensuring the constitutional rights of a person, legitimacy of restrictive measures and increasing legal certainty in the field of human rights protection in the conditions of law enforcement agencies.

Key words: operative search activity, dimension, proportionality, personal non-property rights, restriction of human rights, constitutional guarantees, legal certainty, legitimacy of intervention, the rule of law.

Постановка проблеми. Одним із ключових аспектів оперативно-розшукової діяльності є необхідність досягнення балансу між інтересами держави у сфері протидії злочинності та дотриманням конституційно гарантованих прав і свобод людини. У цьому контексті особливої уваги потребує питання відповідності закону викликаних суспільною необхідністю заходів, пов'язаних з обмеженнями окремих прав громадян. Такі обмеження мають бути обґрунтованими та відповідати завданням оперативно-розшукової діяльності.

Стан дослідження. Питання правообмежень були предметом дослідження таких науковців, як Т. А. Занфірова, П. М. Кузьменко, А. М. Мерник, І. М. Панкевич, О. В. Петришин, П. М. Рабінюк, О. В. Скрипнюк та інші правознавці. Водночас, попри наявні наукові доробки у даній сфері, існує необхідність дослідження принципу домірності як фундаментального критерію легітимності втручання у реалізацію особистих немайнових прав фізичної особи у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності для удосконалення нормативно-правового регулювання та його ефективного застосування при проведенні оперативно-розшукових заходів, що і є **метою даної статті**.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон України серед прав, обмеження здійснення яких є конституційно допустимими, передбачає право на недоторканність житла [1, ст. 30], право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [1, ст. 31] та право на таємницю особистого і сімейного життя [1, ст. 32]. Аналізуючи ч. 1 і ч. 2 ст. 32 Конституції України та власні юридичні позиції, Конституційний Суд України дійшов висновку, що втручання у конституційне право особи на приватне і сімейне життя шляхом збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди допускається, якщо воно передбачене законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, і що таке втручання вважатиметься законним у разі наявності підстави в національному законі, а також за умови, що такий закон відповідатиме принципу верховенства права, закріпленому в ч. 1 ст. 8 Конституції України [2, абз. 6 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини]. Обмеження ж здійснення фізичною особою своїх прав на недоторканність житла та таємницю кореспонденції, окрім випадків її особистої згоди, вимагає наявності вмотивованого рішення суду [1, ч. 2 ст. 30; 3, ч. 2 ст. 311] та відповідно [1, ст. 31; 3, ч. 5 ст. 306].

Законодавча регламентація обмеження здійснення передбачених Конституцією особистих немайнових прав громадян в процесі оперативно-розшукової діяльності реалізована профільним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4], який визначає умови та алгоритм проведення заходів, що з ними пов'язані, а також порядок використання отриманих даних і недопущення порушення прав і свобод фізичної особи в результаті їх здійснення.

Аналіз цих умов дає підґрунтя для висновку про те, що проведення заходів, які пов'язані із тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності, є допустимим у випадках, коли їм підставу становлять дані, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 6 даного Закону, які свідчать про можливе готування кримінального правопорушення, або про переховування осіб від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду чи ухилення від відбування кримінального покарання [4, абз.абз. 2, 3, 4 п. 1 ч. 1 ст. 6]. При цьому, кримінальне правопорушення, за ознаками якого заведена оперативно-розшукова справа, повинно бути віднесене до категорій тяжкого чи особливо тяжкого злочину [5, ч. 5, 6 ст. 12], а особа, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду,

повинна перебувати у процесуальному статусі підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного у кримінальному провадженні або справі, що зупинені, або бути засудженою, якщо вона ухиляється від відбування покарання.

Кримінально-правовий характер має і зміст підстав, передбачених абз. 5–7 п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оскільки він стосується можливого готування посягань на життя, здоров'я, свободу чи майно осіб зазначених у них категорій або на основі національної безпеки при проведенні розвідувально-підривної діяльності проти України спецслужбами іноземних держав, організаціями та окремими особами.

Умови правомірності, яким в процесі оперативно-розшукової діяльності повинні відповідати оперативно-розшукові заходи, що обмежують здійснення конституційних прав фізичної особи, науковці відносять до системи гарантій, спрямованих на дотримання прав громадян у діяльності оперативних підрозділів, що закріплена законодавством [6, с. 248].

Враховуючи, що сам Закон, який визначає і регламентує цей вид діяльності уповноважених державних органів, відносить до її основоположних принципів поряд з верховенством права та законністю також дотримання прав і свобод людини [4, ст. 4], досягнення домірності (пропорційності) між реалізацією мети оперативно-розшукової діяльності та забезпеченням цих прав і свобод, як однієї з ключових засад та одного з основних правових інструментів, що використовується в судочинстві Європейським судом з прав людини, є прямою ознакою легітимності правообмежувальних заходів, що застосовуються, і їх результатів.

Необхідність проведення таких заходів, яка полягає у суспільній потребі обмеження здійснення конституційних прав людини у конкретній обстановці, юридично обумовлюється і викликається завданнями оперативно-розшукової діяльності, що переслідують мету припинення правопорушень, забезпечення інтересів кримінального судочинства та отримання інформації, важливої для безпеки громадян, суспільства і держави. Як підкреслює О. Ю. Шевчук, припустимість зазначених обмежень визначається їхньою необхідністю для виконання поставлених завдань, достатністю для забезпечення ефективності використання оперативно-розшукових засобів, діапазоном кількісного зменшення сфери використання конституційних прав і свобод, в межах якого залишатиметься непорушним їх якісний зміст [7, ст. 295].

Виходячи із змісту принципу домірності, при його застосуванні в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності важливо враховувати і винятковість проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод людини. Її суть полягає в тому, що такі обмеження, а отже і самі заходи, є допустимими лише у разі відсутності менш обтяжливих заходів захисту правоохоронюваних інтересів і повинні бути мінімально можливими для досягнення мети, що переслідується, а реалізація на практиці базується на положеннях ч. 5 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і розкривається у вимозі, закріпленій ч. 3 ст. 8 цього Закону, за якою негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Така законодавча регламентація характеру обмежень прав і свобод фізичної особи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності вимагає від її суб'єктів у ході прийняття рішень щодо проведення оперативно-розшукових

заходів, пов'язаних з їх застосуванням, аргументувати неможливість одержання інформації іншим шляхом, вказуючи, які з менш обтяжливих заходів, що не дали результатів, були проведені, або чому одержання інформації іншим способом є неможливим, тобто, підтверджувати відсутність менш обтяжливих способів запобігання звуженню прав і свобод фізичних осіб при захисті публічних інтересів. Аналіз та оцінка цієї аргументації повинні знаходити своє відображення в ухвалі слідчого судді, якою надається дозвіл на проведення правообмежувального заходу.

Пропорційність є принципом права, за яким публічна влада в умовах демократичного суспільства може накладати тільки ті обов'язки, які є необхідними для досягнення суспільної мети, з огляду на що індивідуальний тягар покладається на особу державним правовим актом тільки в тій мірі, яка необхідна для її досягнення [8, с. 166]. Легітимною та істотною метою обмеження прав і свобод людини і громадянина при здійсненні оперативно-розшукової діяльності законодавство визначає запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій [4, ч. 3 ст. 8]. Якщо врахувати, до якої категорії злочинів віднесений терористичний акт та категорії злочинів проти основ національної безпеки, об'єктами яких є посягання спеціальних служб іноземних служб та організацій, то цю мету можна узагальнити, як виключно запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Взаємозв'язок між обмеженням прав фізичної особи і його метою при реалізації принципу домірності в процесі оперативно-розшукової діяльності закріплюється в матеріалах оперативно-розшукової справи. Закон прямо зобов'язує працівників оперативних підрозділів при застосуванні оперативно-розшукових заходів враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки кримінально-протиправних посягань та загрози інтересам суспільства і держави [4, ч. 7 ст. 9]. Тому в документах щодо прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженнями здійснення особистих немайнових прав, клопотанні про судовий дозвіл на їх задіяння та відповідній ухвалі слідчого судді має бути вказано конкретно, дані про готування якого саме тяжкого чи особливо тяжкого злочину отримано оперативним підрозділом, в чому полягають їх суть та обґрунтовані встановленими підставами передбачення можливих результатів. Це означає, що запроваджувані обмеження повинні бути виправданими, і користь, отримана внаслідок їх застосування не може бути меншою, ніж шкода, завдана при цьому правам і свободам людини.

Серед вимог принципу домірності, сформульованих тривалою практикою міжнародних судових установ та національних судових органів конституційної юрисдикції, важливе місце займає не лише обумовленість наслідків заходів, що обмежують реалізацію прав і свобод, метою, що переслідується, а і відсутність їх надмірності [9, с. 87]. Аналізуючи допустимі межі обмеження прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності, С. І. Мінченко зазначає, що виправданість цілей оперативно-розшукових заходів залежить від вагомості оперативних здобутків, задля яких було здійснено обмеження прав, у порівнянні з обсягом самого обмеження, а виправданість їх проведення – не лише від бажаного результату, а й від врахування несприятливого впливу, що чинитиме його проведення на людину [10, с. 161–162].

Недопущенню надмірного тягара на фізичну особу, здійснення прав якої обмежується в процесі оперативно-розшукової діяльності, сприяє закріплена законодавством заборона на використання та зберігання отриманих під час проведення оперативно-розшукових заходів відомостей, що стосуються її особистого життя, які не свідчать про протиправну діяльність.

Змістом особистого немайнового права фізичної особи є її можливість вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя [3, ч. 1 ст. 271]. Тому вона сама визначає можливість ознайомлення з своїм особистим життям інших осіб [3, ч. 2 ст. 301] та має право на збереження у таємниці його обставин, за винятком випадків її згоди на розголошення та коли вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду [3, ч. ч. 3, 4 ст. 301]. З огляду на закріплені захист цих прав на рівні законодавства, не допускається їх порушення і в оперативно-розшуковій діяльності. Якщо відомості про обставини особистого життя фізичної особи, отримані в результаті проведення щодо неї правообмежувальних оперативно-розшукових заходів, не підлягають використанню в порядку ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оскільки не містять даних про протиправну діяльність, їх передача і розголошення знаходяться під заборонаю під загрозою відповідальності працівників оперативних підрозділів та осіб, яким вони були довірені при здійсненні цієї діяльності чи стали відомі по службі або роботі [4, ч. 13 ст. 9]. Згідно з вимогами ч. 12 ст. 9 цього Закону вони не можуть зберігатись і повинні бути знищені, що забезпечить особисті немайнові права фізичної особи від подальшого необґрунтованого обмеження.

При цьому, закріплені законодавством прокурорський нагляд та судовий контроль виступають додатковими запобіжниками надмірності застосування обмеження здійснення конституційних прав і свобод людини і громадянина та недопущення їх порушення.

Попри суттєві зрушення в законодавчому забезпеченні реалізації принципу домірності при обмеженні здійснення особистих немайнових прав фізичної особи в процесі оперативно-розшукової діяльності в умовах наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів, на практиці в організаційному вимірі залишаються суттєві недоліки, що негативно позначаються на дотриманні закріплених Конституцією України прав і свобод людини і громадянина.

Зокрема, дослідники цієї проблематики та правники звертали увагу на неконституційність регулювання порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації, не законом, а нормативно-правовим актом Кабінету Міністрів України [8, с. 165–166; 11]. Проблема з позиції співмірності є також суттєвий дисбаланс між значною кількістю оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав людини, що проводяться з дозволу суду, та порівняно невеликою кількістю кримінальних проваджень, які реєструються на підставі їх матеріалів.

Вона може свідчити про відсутність реальної суспільної необхідності застосування обмежень у таких випадках [11]. Неврегульованим залишається також питання повідомлення фізичних осіб, щодо яких в процесі оперативно-розшукової діяльності проводились правообмежувальні заходи, про їх проведення після їх закінчення. Це фактично позбавляє людину реальної можливості використати закріплене Основним Законом право на ознайомлення з відомостями про себе та оскаржити в суді дії суб'єкта оперативно-розшукової діяльності [1, ч. ч. 3, 4 ст. 32], яке передбачене і самим Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4, ч. 10 ст. 9].

Висновки. В цілому ж, впровадження у практику оперативно-розшукової діяльності дотримання пропорційності між заходами, спрямованими на досягнення її цілей, та обмеженнями при цьому конституційних прав і свобод громадян підвищують як рівень законності у державі, так і ефективність самої оперативно-розшукової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 у справі № 1-123/2018 (4892/17) за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. *Офіційний вісник України*. 2018. № 90. Стор. 100. Ст. 2992.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-41. Ст. 356.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341 – III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №№ 25-26. Ст. 131.
6. Шапіро П.М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 248-251.
7. Шевчук О.Ю. Дотримання прав людини – конституційний принцип оперативно-розшукової діяльності. Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України : матеріали всеукр. підсумк. наук.-практ. конф., м. Київ, 12 березня 2015 р. Київ, 2015. Ч. 2. С. 293-295.
8. Завидняк І.І. Обмеження прав людини і основоположних свобод у контексті принципу пропорційності (на прикладі конституційних засад діяльності Служби безпеки України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 19. С. 164-167.
9. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри. Київ, 2020. 144 с.
10. Мінченко С.І. Визначення допустимих меж обмеження прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 156-163.
11. Яворський В. Відповідність оперативно-розшукової діяльності, що здійснюється СБ України стандартам прав людини. Українська Гельсінська спілка з прав людини : веб-сайт. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vidpovidnist-operativno-rozshukovoji-diyalnosti-scho-zdijsnyujetsya-sb-ukrajiny-standartam-prav-lyudyny/> (дата звернення: 21.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
 Дата публікації: 29.10.2025